

KRONIKA ISKOPAVANJA

ISTRAŽIVANJA U KOMINU 1982. i 1983. g.

Cjelokupno područje sela Komina (općina Zelina), gdje je locirano rimsko naselje Pyrri, sistematski je i detaljno istraživano u razdoblju od 1976. do 1978. g. a rezultati tog istraživanja objavljeni su u »Vještima muzealaca i konzervatora Hrvatske« god. XXVI, broj 2, Zagreb 1977. i u »Vjesniku AMZ« 3/X-XI 1977/78. Mnogobrojni površinski nalazi rimskog materijala koji su tom prilikom evidentirani na oranicama u rasponu od 1500 X 300 m, ukazali su da se radi o većem rimskom naselju, ali bez iskopavanja se nije moglo dobiti podatke o dubini i debljini sačuvanog, odnosno uništenog, antičkog sloja. Prva iskopavanja, (u suradnji Arheološkog muzeja u Zagrebu i Zavičajnog muzeja u Zelini) započeta su u proljeće 1982. g. na istaknutom položaju Brda, gdje se terasasto, u pravcu sjever-jug, protežu uske oranice. Povod za to bio je slučajni nalaz desetak velikih rimskih kamenih blokova na terasi-parceli A. Prevareka koja je znatno viša od ostalih i ističe se valovitim reljefom. Pri iskopavanju je ustanovljeno da blokovi pripadaju podnožju rimske grobnice, građene na pravokutnoj supstrukciji od kamena lomljenjaka. Sjeverno od ove grobnice otkriven je temelj zida drugog objekta koji je u istočnom dijelu sjeo na sjeverni rub supstrukcije prve grobnice. Južno od prve grobnice također je otkriven temelj zida objekta koji se izvan iskopa širi prema jugozapadu. Oba temelja građena su tehnikom zidanja na dva lica. Unutar iskopa nađena je veća količina ulomaka keramičkih posuda, zastupljene su vrste i oblici od II. do IV. st., te lokalna panonska fibula i firma lampica s ušicom iz I. st. Zapadno od supstrukcije grobnice, između južnog i sje-

vernog zida, nađeni su ostaci rimskih grobova sa žarama iz II-III. st., dok su u sjevernom dijelu probijene baze supstrukcije otkriveni ostaci dvaju kasnorimskih skeletnih ukopa. Uz lubanju jednoga nađeni su stilos, karičica i novac Konstantina I. To ukazuje na vremenski raspon (od I. do IV. st.) korištenja tog dijela groblja koji pripada zapadnoj naseobinskoj nekropoli i prati perifernu prometnicu i zapadni rub pretpostavljene naselja.

Međutim, širenje nekropole prema zapadu i odnos grobova, odnosno grobnica, još nije bio vidljiv, pa je zbog toga kod iskopavanja u 1983. g. iskop proširen prema sjeveru i jugu na istoj terasi a također i na zapadno ležeću terasu. Ustanovljeno je da oba zida otkrivena 1982. g. pripadaju rimskim grobnicama. U sjevernom dijelu proširenju otkrivena je grobnica veličine 4,20X4,70 m, koja položajem u prostoru prati konturu i širinu terase, a njezini su ostaci zbog klizanja terena pretrpjeli oštećenja i deformacije. Uz zapadni rub urušenja istočnog zida nađen je mramorni češer pinije s olovnom trnom za usađivanje, koji je kao ukrasno-simbolični element bio na vrhu pročelja ili krova grobnice. Sva tri sačuvana zida temelja širine 50 cm građena su tehnikom na dva lica. U unutrašnjosti grobnice na dubini temelja nađeno je više ulomaka sive i crvene, grublje i finije keramike od posuda raznih oblika, a u jugoistočnom dijelu novac cara Galijena (253—268). U sredini grobnice prema zapadnom zidu pronađen je grob sa žarama. U grobnoj jami nenravnog kružnog oblika ističu se nalazi dvije sive manje žare, crveni vrčić i firma svjetiljka sa tri bradavke i pečatom majstora VIBI čiji je otvor bio pokriven brončanom pločicom, te zlatna lijevena naušnica s kvadratičnom rozetom u imitaciji filigrana sa štapičastim pri-

vjeskom. Ostali prilozi iz groba bili su rastvoreni i usitnjeni vjerojatno kod oštećenja groba prilikom izgradnje grobnice. Po sačuvanom inventaru grob se može datirati u prvu pol. II. st.n.e a grobnica, koja je građena potkraj II. st. ponad tog groba, izgleda da je sredinom III. st. srušena i opljačkana (novac cara Galijena).

Ipak i poslije toga vršen je ukop na toj istraženoj lokaciji. Nađeni su ostaci triju skeleta koji se mogu datirati u IV. st. po novcu koji je nađen ispod lubanje prvoga pokojnika, položene u udubljenje na zapadnom zidu opisane grobnice, i po masivnoj brončanoj polukružnoj kopči ovalnog presjeka koja je nađena s kostima lubanje drugog pokojnika, također na zapadnom zidu. Donja čeljust trećeg pokojnika ustanovljena je u zapadnoj stijeni iskopa. Ta tri ukopa, zajedno s prethodno navedenim iz 1982. g., pripadaju kasnoantičkom groblju na redove. Očito je da se pri kasnoantičkim ukopima nije više vodilo računa niti o ranijim grobovima i grobnicama a niti o rasporedu terasa duž kojih se protezalo groblje iz I — III. st., a korištenje ruševina za podlogu bilo je slučajno i rezultiralo je samo iz rasporeda grobova.

U južnom proširenju na istoj terasi otkrivena je i istražena u cijelosti druga grobnica veličine 5,8#X5,90 m. Tehnika građenja zidova širine 55 cm prilično je ujednačena i izvedena na dva lica a vezivo je neobično jak pješćani agregat bez vapna. Po načinu gradnje i po prostornim odnosima može se zaključiti da je i ova grobnica građena potkraj II. st. U urušenju unutarnjeg prostora grobnice nađeno je više ulomaka keramike od posuda raznih veličina, te brončani novac cara Trajana (98 — 117). U grobnici je također otkriven grob iz prve polovice II. st., ali s ostatkom grobne konstrukcije od preklopnica. Grobni prilozi nađeni i unutar i izvan grobne konstrukcije usitnjeni su i spaljeni, to dokazuje da je grob uništen vjerojatno pri rušenju i pljačkanju grobnice.

Na zapadno ležećoj terasi istražena su dva bloka 5X5 mi otkriveno je pogrebno polje ograđeno s tri strane zidovima,

dok je istočna strana bila cijelom širinom otvorena. Zidovi su građeni od kamena lomljenjaka i valuča širine 45 cm u tehnici *opus incertum* i sačuvani u visini dva reda kamena bez vapnenog veziva. Na cijeloj površini iskopa unutar ograde nađeno je nešto ulomaka sive i crvene keramike debljih stijenki, a otkriveni su i ostaci dvaju grobova. Ostatak prvoga nalazio se u sjeverozapadnom uglu grobne ograde, a sačuvan je jedan ugao od preklopnica. Unutar groba nađena je žućkastosmeđa manja trbušasta posuda i veća crvena žara u kojoj je uz nešto kosti nađen tanki ovalni okov od srebrnog lima. Objema posudama nedostaje dio trbuha, a izgleda da je to oštećenje nastalo pri oranju. U grobu se nalazio još i neoštećen crveni tanjur uvinutog ruba koji na dnu ima žig *planta pedis*. Drugi je grob otkriven na sredini prostora grobnog polja, a imao je ogradu, dno i pokrov od preklopnica na kojima su nađeni pečati opekara IVN F (IVNIVS FIRMUS) koji je radio u Ptuju na prelazu iz I. u II. st. Grobni prilozi bili su ispreturani unutar groba i oko njega, a nađeno je nešto ulomaka crvene keramike, kovanih čavala, kostiju, spaljenog drva i paljevina s ostacima nagorenog brončanog lima. Po svim nalazima moglo se zaključiti da je istraženi dio nekropole na zapadnoj terasi korišten u prvoj polovici II st. i istovremen s opisanim žarnim grobovima.

Kod produbljivanja iskopa uz vanjski rub južnog zida grobnog polja na njegovom grubo prekinutom istočnom kraju otkriven je ostatak malog groba bunara od kojeg je sačuvan ostatak zida u visini dva reda manjih kamena i ulomaka preklopnice. Prema dubini, ispod dna temelja južnog krila, i položaju moglo se zaključiti da je taj grob stariji od grobne ograde i grobova unutar nje i da vremenski odgovara nalazu grobnih priloga iz I. st., raspršenih na nižoj terasi, koji su pripadali istovremenim uništenim grobovima.

Podaci dobiveni istraživanjem na zapadnoj terasi upotpunili su sliku korištenja šireg područja groblja na obje terase, a govore i o složenim fazama života

naselja. Iskopavanja nekropole nastaviti će se, a pokušat će se, također, utvrditi i areal stambenog dijela naselja.

M. GORENC
D. NEMETH-EHRLICH

BENKOVAC

istraživanja 1982/1983. god.

Istraživački radovi tijekom 1982. god. odvijali su se na izdvojenoj i zaštićenoj parceli u Otrncima u Benkovcu kod Okučana. Otvorene su tri sonde u onim dijelovima gdje do sada još nisu bila vršena ispitivanja. Ovim je zahvatom definitivno istražena njezina cijela površina, a time je dobivena slika situacije najbliže okoline vile kao i novi podatak o organizaciji vodoopskrbe unutar same vile.

Sonda 1/82 vel. 10X4 m pravca sjever-jug, locirana po prilici na sredini zapadne fasade vile, obuhvatila je njezin sjeverozapadni dio s rubom mozaika i njegovom supstrukcijom, te istočni dio cisterne.

U novoistraženom unutrašnjem prostoru cisterne, među građevnim urušenjem, isticali su se veliki grumenovi kombinirane višeslojne, hidrauličke žbuke koja je povezivala oplatu od opeka. Oplata je gotovo posve uništena i dislocirana, a sačuvana je samo kamena podloga zida i prihvatna žbuka na podu. Po prilici na sredini zajedničkog zida, između cisterne i prostorije s mozaikom, uočena je stepenica duž. 2 m, šir 0,20 m, obložena jače crvenom hidrauličkom žbukom s tragovima ciglene oplate. Na njezinom sjevernom rubu nastavlja se pilastar, građen od lomljenih opeka, koji prema istoku prelazi u koljenasto zaobljen zidić uskog kanala i proteže se dalje prema sjeveru s unutrašnje strane supstrukcije zgrade i poda prostorije s mozaikom. Na mjestu gdje spomenuti pilastar ulazi u konstrukciju zajedničkog zida ugrađena je olovna cijev prom. 0,065 m s horizontalnim uskim rubom i šavom s gornje strane. Pravilno je položena prema istoku, a otvor joj s te strane pada na liniju opločenja kanala. Zapadni zid kanala danas je ogoljeni dio zajedničkog kame-

nog temeljnog zida, a istočni je građen od trećine opeka (širina mu je 0,10 — 0,12 m) čvrsto vezanih hidrauličkom žbukom, sačuvan do visine 0,50 m. Pri njegovom dnu vidljivi su ostaci opeka kojima je kanal bio popođen. Dug je cca 2 m i povezuje cisternu s malim bazenom (1,50X1,50 m) smještenim u sjeverozapadnom kutu prostorije s mozaikom, odnosno vile, tako da su im zapadni i sjeverni perimetralni zidovi zajednički. Južni i istočni zid bazena građeni su od opeka vezanih hidrauličkom žbukom, a cijela njegova unutrašnjost bila je obložena seskvipedalnim opekama uložnim u čvrstu jednaku žbuku. Oplata je sačuvana u istočnoj polovici bazena, ali je s perimetralnih zidova posve nestala, kao što je u tom dijelu oštećen i pod.

Spomenuti okvirni zidovi bazena (južni i istočni) bili su podignuti iznad razine poda s mozaikom, a podna supstrukcija — prosloji žbuke na valuću i zemljanom naboju — pravilno raspoređeni oko njih kao i preko kanala sve dok objekt nije devastiran. Vađenjem opeka iz zidova i podova oštećeni su rubovi mozaičkog poda i njegova podloga, a u ispunu bazena, kanala, bivših masivnih zidova i cisterne upale su velike količine građevnog materijala.

U ostale dvije sonde (jugozapadno od vile sonda 2/82, sjeveroistočno sonda 3/82) otkriveni su ostaci urušenja, odnosno mogao se pratiti smjer padanja zidova vile, prema istoku i jugu. U sondi 2/82 konstatiran je i antički obalni sloj, a na dnu sonde 3/82 vjerojatno antička naplavina.

Novootkriveni i istraženi detalji uvjerljivo potvrđuju činjenicu da je oblikovanje i funkcioniranje rimske ladanjske vile u Benkovcu bio rezultat dobro smišljenog i cjelovitog plana te solidne tehničke izvedbe.

God. 1983. nastavljena su istraživanja parcele južno od vile (vlasništvo Milke Radosavljević iz Benkovca), na čijoj je površini, u proljeće 1981. god, prilikom obilaska terena, zapažena velika količina krupnog rječnog valuća, sitnijeg šljunka, te rimske vezivne žbuke i ulomaka ope-

ka. Navedeni materijal, ovalno oblikovan protezao se do polovice parcele, od sjeveroistoka prema jugozapadu. Takvo stanje između vile na sjeveru i novootkrivenog objekta na zapadu izazvalo je potrebu za daljnjim istraživanjima.

Dvije sonde — 1/83 i 2/83, vel. 8X3 m, postavljene su tako da pokriju središnji dio, a treća 3/83 sjeverozapadni kut parcele. Gotovo identični slojevi zgusnutog većeg valuča i šljunka (0,30 m) sa sitnim ulomcima rimske opeke i keramike, te čvrstog muljevitog taloga (cea 0,40 m) na tamnijem sloju ranije površine tla, u prve dvije sonde dali su podatke o bivšem toku rijeke Slobošćine i smještaju vile. Naime, kada se uspoređi stanje i nalazi u obje sonde s dosadašnjim tokom i reljefom obale rijeke Slobošćine, može se zaključiti da su se topografske prilike više puta mijenjale, a to je imalo utjecaja na izbor mjesta izgradnje vile, kao i oblikovanje njezinog gospodarskog okoliša. Ona je bila smještena na zaštićenoj, ali istaknutoj sjeverozapadnoj okuci obale koja se blago prema jugu spuštala, a dalje prema zapadu ponovo uzdizala. Na sniženom dijelu obale, za vrijeme velikih poplava, rijeka se razlijevala i ostavila debele slojeve naplavljenog šljunka, mulja i zemlje, te dislociranog materijala s ulomcima keramike, što je sve sa sobom povlačila.

Situacija u sondi 3/83, koja je bila smještena dosta sjevernije i bliže vili, kao i gospodarskom objektu na zapadu, bitno se razlikovala od one u prethodne dvije sonde. Tu nije bilo traga šljunčanom nanosu, već se u slojevima žućkastosmeđe zemlje, od 0,40—1 m nailazilo na sitnije i veće ulomke rimske opeke i nešto keramike. Čini se da ti ostaci pripadaju spomenutom gospodarskom objektu na susjednoj zapadnoj parceli; nađeni su dislocirani, jer na tom mjestu nije bilo druge zgrade.

Ovogodišnja istraživanja bliže okolice vile u Benkovcu dala su nove podatke o njezinom smještaju u antičkom pejzažu, kao i argumentaciju o potrebi daljnjih ispitivanja u smjeru jugozapada i zapada gdje se mogu očekivati ostali prateći objekti.

CAGE

Kako je istraživanjem 1981. g. potvrđeno postojanje velikog izgrađenog antičkog kompleksa na položaju »Staro Selo« (parceta Mile Vujčića iz Caga), iskorištena je ove godine mogućnost da se nastavi sa sistematskim sondiranjem. Budući da je oranica bila slobodna, za početak su određene dvije sonde na širem rasponu (vel. 6X2 m). Sonda 1 bliža sjevernoj granici parcele i udaljena prema zapadu za 62 m od današnje ceste Okučani — Lipik bila je orijentirana na istok-zapad, sonda 2 povučena je južnije, a od spomenute ceste udaljena 67 m na zapad, 16,5 m od južne granice parcele, njezin smjer je sjever-jug.

Istovremeno su započeti radovi na obje sonde, ali se ustanovilo da sadržina prve, u drugom otkopnom sloju, pokazuje samo urušenje bez zidova i temelja. U drugoj sondi javili su se tragovi zidova već na dub. 5—15 cm, a dalje i temelji koji su se pružali na sve strane, pa je zaključeno da se ova sonda proširi, a u prvom prestane s radom. Nakon proširenja prema sjeveru i zapadu dobivena je površina cea 72 m² (9X8 m). Na njoj su otkrivene dvije čitave prostorije s istoka ztvorene perimetralnim zidom (pravca sjever-jug), a na ostale tri strane nastavljaju se novi prostori koji su oslobođeni samo 0,50 — 0,80 m do ruba iskopa. Prostorije su označavane redosljedom kako su otvarane brojevima I — VI.

U prostoriji I, za sada najvećoj i čitavoj (5X3,65 m), sačuvan je djelomice pod koji, iako oštećen urušenjem a vjerojatno i devastacijom, ima sve karakteristike solidne izgradnje (na naboju od gline položeno je valuča, povezano i sa glađeno bjelkastom žbukom, te popločeno opekom, od koje je sačuvana samo dva komada *in situ*). Na cijeloj površini poda za vrijeme iskopavanja nailazilo se na veliku količinu ulomaka svih vrsta opeka i tubula, te nekoliko željeznih klinova krovne konstrukcije. U prostoriji II, koja se prislanja na ovu sa sjeverne strane, kao i u najjužnijoj (VI), a otkrivene su 0,50 — 0,80 m, sačuvani su samo manji ulomci podnih opeka, položenih na glinu ili tanki sloj žbuke. Prema zapadu

protežu se dvije prostorije, III i IV, također samo djelomice oslobođene. S južne strane na prostoriju I. prislanja se prostorija V, također čitava i nešto uža (3,20 m), ali bez bilo kakovih tragova čvrstog poda, pa i drugog urušenja, što bi mogao biti rezultat naknadnog pročišćavanja terena kod poljoprivredne obrade. U njoj su, u sjeveroistočnom, sjeverozapadnom i jugoistočnom kutu, uz pregradne zidove i istočni perimetralni, otvoreni istražni rovovi, radi ispitivanja dubine i strukture temelja. Isti takav rezanj otkriven je i u jugoistočnom kutu prostorije II. Tom prilikom ustanovilo se da su se temelji zgrade vrlo solidni, vis. cca 0,70 m, svi jednako građeni i da pripadaju istom vremenu. Gornji dijelovi zidova sačuvani su, na žalost, samo mjestimice od 0,10 — 0,30 m, a zidani su opekom, ili kombinirano kamenom lomljenjakom. Seskvipedalne opeke slagane su po dužini na širinu zida (0,40 m), vezane kvalitetnom žbukom sitnog agregata s dosta vapna.

Uz veliku količinu svih vrsta rimskog građevnog materijala nađeno je razmjerno malo ulomaka keramičkog posuđa (crvene, tamnije sive i žućkaste boje, debljih stijenki), nešto željeznih čavala i klinova, te jedan željezni ključ i oštećeni srpoliki nož.

Sagledavajući nove rezultate ovogodišnjih istraživanja, te poznate podatke otprije, može se već sada govoriti o velikom objektu iz II — IV. st.n.e., ali njegov konačan oblik i namjenu pokazat će daljnja istraživanja.

V. DAMEVSKI

ISTRAŽIVANJA U ŠČITARJEVU 1982 — 1983. GOD.

Sustavna iskopavanja u Ščitarjevu — antičkoj Andautoniji odvijala su se 1982. godine na dva lokaliteta, i to u voćnjaku Župnog ureda i na položaju Savišče — Luka.

Lokalitet I

Iskop u voćnjaku Župnog ureda leži zapadno od perimetralnog zida rimskog

kupališta, istraženog 1981. god., kada je i postavljena blokovska mreža, pa je signatura blokova nastavljena na onu pretходnu. Dužina ispitanog prostora iznosi 18 m, širina 15 m, a na 2 m ušlo se u sloj zdravice.

U blokovima 4/82, 5/82, 6/82 i u polubloku 6A/82 otkrivena je na dub. od 0,60 m široka rimska ulica, pokrivena kamenim pločama. Zasad je oslobođena u dužini od 18 m, a u potpunoj širini od 6,20 m (s rubnim bankinama). Građena je od ploča pretežno veličine 0,70x0,50 m, no ima i nešto većih. Debljina im je 10—15 cm. Na mnogim mjestima ploče nedostaju pa se vidi šljunčana podloga ulice. Mjestimice su uočljivi tragovi kola, a uz zapadni rub kanalić širine 10 cm u koji se cijedila voda s ulice. Od masivnih rubnih blokova nađeno je *in situ* samo tri, od toga jedan dužine 2,45 m. Širina bankine je 60 cm, a visina 35 cm.

Svojim dimenzijama, kvalitetom i smjerom pružanja, te položajem u odnosu na arhitekturu, otkrivena ulica predstavlja dio glavne prometnice — *Cardo* — koja je spajala sjeverne dijelove naselja na Gradišću s južnim njegovim dijelovima na Kotelu. Sjeverni njezin nastavak otkriven je 1970. u sondi 19, koja leži u središnjem dijelu antičkog naselja. Na samoj površini ulice nađeno je među pločama nekoliko rimskih novaca, i to: cara Konstantina I, Konstantina II i Konstanca II, kao i tri novca, nečitljiva, iz druge pol. 4. st. Oni ne određuju vrijeme nastanka ove ulice nego ukazuju na njezinu dugu upotrebu.

U blokovima 7/82, 8/82 i 11/82 ispitana je situacija zapadno od linije rimske ulice. Na prostoru od 10x5 m otkriveni su dijelovi arhitekture koji pripadaju raznim fazama izgradnje. Neposredno na rimsku prometnicu nadovezuje se trijem širine 2 m, od kojeg je zasad oslobođen dio fasade s portalom i začelni zid, te dva pilona. I sa istočne strane ulice, između nje i zapadnog perimetralnog zida rimskog kupališta, nalazio se je također trijem od kojeg su 1981. otkrivena dva pilona (u bloku 1/81 i 3/81). Čini se da se s bankina ulazilo neposredno u trijem kroz portal koji je u drugoj fazi

gradnje bio flankiran masivnim pilonima. Ostaci starijeg pilona, jednog masivnog zida unutar trijema, te dva poda razne kvalitete i nivoa, kao i nalazi keramike, jasno govore da su postojale barem dvije građevne faze. Analiza situacije zapadno od trijema, gdje je na dub. od 0,45 m nađen kasnoantički zid, pokazuje da je u tom dijelu postojala i treća građevinska faza. Nalazi novca cara Galijena (2) i Klaudija II (1) u bloku 11/82 omogućuju određivanje nastanka začelnog zida trijema u 3 st.n.e. Tokom 4 st. došlo je do daljnjih pregradnji.

U toku istraživanja u svim slojevima nađeno je vrlo mnogo sitnog arheološkog materijala, a najviše keramike, zatim željeznih čavala i novaca od Hadrijana do Valentinijana II.

Istraživanja u voćnjaku Župnog ureda pokazala su da se zapadno od rimskog kupališta nastavlja intenzivna izgradnja tijekom nekoliko stoljeća, koja se uklapa u iste vremenske okvire kao i kupališni kompleks koji je nastao u doba cara Hadrijana, a trajao sve do u vladavinu Valentinijana II.

Svi novi nalazi potkrijepljuju već raniju konstataciju da je Andautonija bila veliko i urbanizirano naselje.

Lokalitet 2

Nalazi se na okuci starog rukava Save, istočno od križanja poljskog puta s onim koji prati stari savski nasip. Na širem području ovog lokaliteta, otkriven je 1870. žrtvenik posvećen bogu Savu, a na samom reljefu terena uočljiva su pravilna ispupčenja i udubljenja koja signaliziraju prisustvo nekakve arhitekture (pačetvorinasti raster prostorija).

Iskolčeno je nekoliko sonde veličine 6X2 m, od toga tri smještene uz obalu Save i na nasipu rukava, a jedna zapadno od njih na livadi ispod nasipa, dok su četiri reznja vel. 1,50X1,50 m u uglovi- ma reljefno istaknute površine.

Sve četiri sonde pokazale su prisustvo antičke izgradnje ali i potpunu devastaciju arhitekture, od koje su ostali samo slabi tragovi (čestice rimskih opeka i sitni fragmenti keramike) i reznjevi koji su zamijenili iščupane rimske zidove. U sondi 4/82 nađen je recentni zid, građen

djelomice od rimskog kamena i opeke, a u ispuni slojeva pored recentne i srednjovjekovne keramike bilo je i nekoliko ulomaka rimske.

Rezultati sistematskih sondiranja na rukavcu Savišće — Luka ostavljaju otvorenu mogućnost da se opsežnijim iskopavanjima otkriju veće i određenije površine rimskodobne arhitekture, odnosno rimskih lučnih uređaja, što se u kampanji 1982. god. nije moglo realizirati.

Sustavna istraživanja u Ščitarjevu 1983. god. vršena su na prostoru Župnog dvorišta, gdje je ranije u njegovu zapadnom dijelu otkriveno rimsko kupalište (1971 i 1973. god.). Kako tadašnja situacija nije omogućavala otkrivanje cijelog termalnog kompleksa (velika gospodarska zgrada, povrtanjak i voćnjak), moralo se čekati niz godina da bi se pružila mogućnost daljnjih arheoloških radova na toj lokaciji.

Zahvaljujući financijskoj pomoći USIZ-a grada Zagreba, demontirana je i preseljena gospodarska zgrada, a teren raskrčen i pripremljen za iskopavanja.

Od linije iskopa 1973. iskolčen je prostor od 20X15 m, te je od juga prema sjeveru dobiveno 12 blokova u tri reda (5X5 m). Signatura blokova nastavljena je na onu iz 1973. god. (X — XXI/83).

Na prostoru od 300 m² ispitan je i oslobođen istočni dio rimskog kupališta, no nije se došlo do perimetralnog zida, koji prema rasporedu prostorija leži vjerojatno nekoliko metara istočnije. Time je kupališni kompleks širi od 27 m, dok mu je dužina veća od 30 m, što će se točno utvrditi daljnjim istražnim radovima.

Stratigrafija slojeva vrlo je slična onoj u zapadnom dijelu kupališta (1973). Prva dva sloja su navežena, a zatim dolazi treći otklopni sloj (0,40—0,60 m) koji je rimski i sadrži pored građevnog gruha i dosta ulomaka kasnoantičke keramike. Na 0,60 m javlja se gotovo na cijelom iskopu tanki sloj paljevina, a na 0,70 m ušlo se u stratum rezorene ranocarske nekropole iznad koje je izgrađeno kupalište. U sjeveroistočnom i jugoistočnom dijelu iskopa došlo je do proboja antičkog horizonta, pa se pored rimskog javlja i recentni materijal.

Novooslobođeni istočni dio terma sadrži devet prostorija i prostora različitih dimenzija i namjene. S južne strane prostorije su flankirane dugim i uskim hodnikom koji je građen u dva navrata. Dug je zasad 15 m, a širina mu je 2 m. U prostoriji 4 i 6 sačuvani su ulazi s pragom i dovratnicima na kojima se vide okrugli utori za vrata. U prostoriji 7 nađen je ostatak suspenzure (3,50X1,25 m).

Zidovi su sačuvani pretežno u temelju a samo nekoliko imaju i dio gornjih partija zidova. Građeni su od dvije vrste kamena, žućkastog vapnenca i od bjelkasto-sivkastog litavca, na redove. Tehnika gradnje i vrsta kamena ukazuju na dvije građevne faze iz i jednu adaptacijsku (umetnuti zidovi građeni od kamena i opeke u prostoriji 3), što je potvrđeno i ostalim arheološkim materijalom, osobito keramikom i novcima.

Za vremensko određivanje nastanka i trajanja ovog termalnog kompleksa znatno pomažu sitni arheološki nalazi — metalni, keramički, stakleni — koji pružaju čvrsto uporište za datiranje pojedinih faza izgradnje i funkcioniranja. Oni ujedno govore o vrlo intenzivnom životu i stvaralaštvu na tlu Andautonije, osobito u drugom i trećem stoljeću Rimskog Carstva.

Istraživanja u istočnom dijelu dvorišta nisu do kraja završena jer se nisu mogli ispitati svi prostori do zdravice, nego su svedeni na približnu niveletu od 0,70 m. Ovo je učinjeno stoga što je po prvi put odlučeno da se iskop ostavi otvoren, odnosno nepokrit, kako bi se mogao konzervirati, a ujedno privremeno zaštititi od obilnih atmosferilija. To je samo prva etapa u planu da se cijeli kompleks rimskog kupališta oslobodi, do kraja istraži i prezentira javnosti u okviru arheološkog parka koji bi postao turističkom atrakcijom zagrebačke regije.

Tokom istraživanja svi radovi i rezultati bogato su fotografski i tehnički dokumentirani.

B. Vikić-Belančić

VARAŽDINSKE TOPLICE

Tijekom god. 1982. i 1983. nastavljena su kratka istraživanja u južnom i u jugo-

zapadnom dijelu foruma, a najpotrebniji zaštitni zahvati izvršeni su na cijelom kupališnom i forumskom kompleksu.

Na mjestu gdje nedostaje opločenje, u središnjem dijelu južnog forumskog prostora, otvorena je sonda veličine 7,40 X 2,30 m, uz donju stepenicu stilobata. U slojevima žute sipke sedre bilo je komada stupova od pješčenjaka i pločastih, na uglovima zaobljenih ulomaka mramora. Slijedeći, sivoplavičasti muljeviti sloj, s mrvicama bjelkaste žbuke i tragovima paljevine drveta, prekrpio je ostatke zidova i poda (s hidrauličkom žbukom) jedne prostorije, unutar zgrade, koja je bila podignuta prije gradnje i oblikovanja foruma. Nešto dalje prema istoku, cijelom širinom sonde, otkriven je veliki kanal, smjera sjever — jug, ukopan u gustu masnu ilovaču. Njegov zapadni masivni zid, širok 0,95 — 1 m, s dosegnutom visinom 1,20 m izgrađen je od velikih duguljastih blokova moljenjaka, s nutarnje strane kanala, pravilno složenih na redove i čvrsto vezanih žbukom. Istočni zid mnogo je kompliciraniji zbog ugrađenog izljeva pokrajnjeg, njeemu istočno ležećeg kanala, te s vremenom izvedenih pregradnja u kanalu kao i na samom zidu. Suprotno od ravne i jednolike površine zapadnog zida, ovaj istočni je horizontalno i vertikalno razveden izgradnjom koljenaste istake koja doseže i flankira dno i okvire perforacije izljeva. Ovaj otvor, ljevasto oblikovan, vrlo solidno izveden, (0,50 m širok) služio je kao ušće spomenutog istočnije priključenog kanala, kojemu je protočni smjer bio pažljivo izračunat s otklonom prema jugu.

Nakon detaljnog čišćenja zidova uočen je plitki rigol usječen dosta nepravilno u tjemenu dograđenog istočnog zida, pravca sjeveroistok — jugozapad. Plitki rigol, slične fature, nazire se i na tjemenu masivnog zapadnog zida, ali mu je smjer suprotan, tj. sjeverozapad — jugoistok. Zbog razlike nivoa, s obzirom na oba zida kanala, gotovo je sigurno da pripadaju različitim vremenima.

Premda je otkriven samo mali dio velikog kolektora prikupljeni su novi podaci o tehničkim rješenjima i mogućno-

stima ove, za antičke Toplice važne grane građevinarstva koja je stoljećima živjela i prilagođavala se prilikama.

Novootkriveni dio zgrade u zapadnoj polovici sonde pripada većem kupališnom kompleksu, koji je već prije bio istražen ispod sjevernih prostora Konstantinova kupališta, te dijelova južnog trijema i njegovih prigradnji.

Nakon tehničke i foto-dokumentacije ispitani dijelovi arhitekture i iskopa solidno su drenirani i ponovno prekriveni zemljom.

Na zapadnoj stijeni iskopa djelomice je demontiran recentni cigleni zid (12 m dužine) kanala, koji je prije otkriven, a sjeo je na antičke zidove i stilobat u jugozapadnom dijelu trijemova foruma. Tom prilikom oslobođen je cea 2 m sjeverni stilobat trijema, kao i njegov južni perimetralni, jače oštećen zid. Na taj način izbjegnuta je zabuna, koju je stvaralo ukošenje recentnog kanala, prema pravokutnom rasporedu i smjeru sačuvanih antičkih zidova. Stijena iskopa je dobro učvršćena; u njezinom podnožju produbljen je drenažni bunar, povećan odvodni otvoreni kanalić i u jednom dijelu zaštićen tankim kamenim pločama koje ne odudaraju od poravnanja foruma.

Uz istraživačke radove, detaljno su očišćeni svi prostori, zidovi, pregledani podovi u kupališnom kompleksu, kao i na trgu s kapitelijem, a popravljeno je više oštećenih temelja i slobodno stojećih zidova.

V. DAMEVSKI

STALNI POSTAV

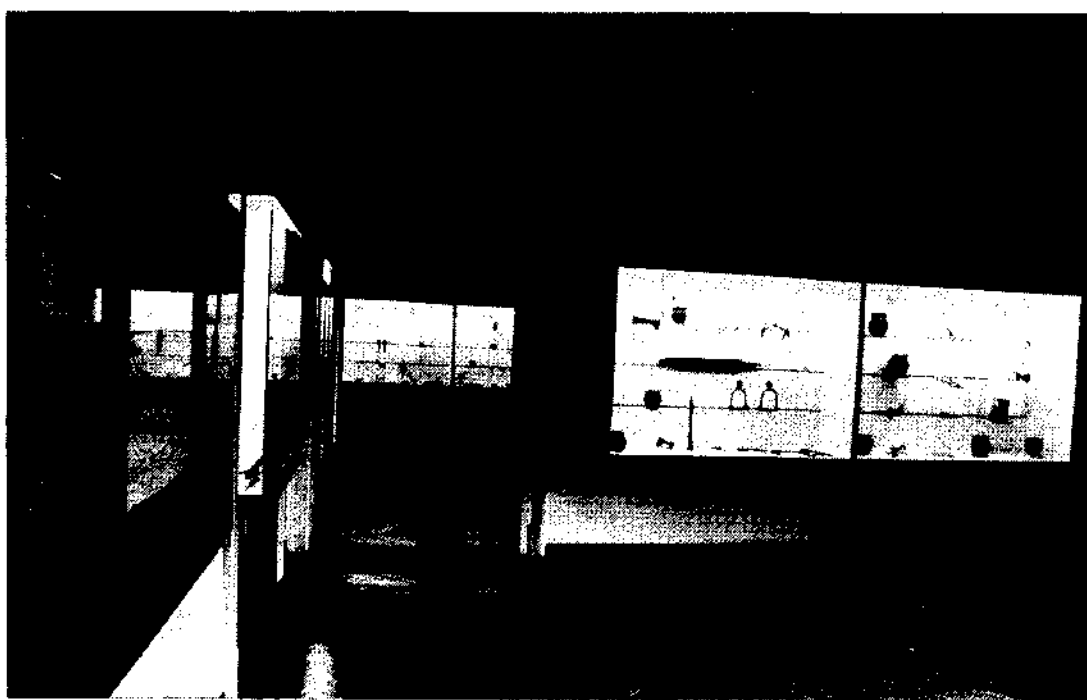
U POVODU NOVOG STALNOG POSTAVA RANOSREDNJOVJEKOVNE ZBIRKE ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

U prosincu 1982. godine Arheološki muzej u Zagrebu otvorio je preuređenu ekspoziciju ranosrednjovjekovne zbirke u vidu stalnog postava. Na taj način nastavljena je praksa koju Muzej uspješno provodi već niz godina, tj. pokušava stvoriti moderan arheološki muzej, temeljen na najsuvremenijim naučnim i muzeološkim principima. Nakon prehistorij-

ske i egipatske zbirke (III kat) i numizmatičke zbirke (dio prizemlja), javnosti je ponovo prístupna ranosrednjovjekovna zbirka (dio II kata). Novačana sredstva za radove, kao i za novu opremu ekspozicije, osigurao je USIZ za kulturu grada Zagreba u okviru srednjoročnog plana obnove i uređenja muzejsko-galerijskih ustanova grada Zagreba. Projekt za vitrine i panoe, način izlaganja materijala, etiketiranje i legendiranje izradio je prof. J. Ladović, koji je svojim ostvarenjima uspješno iskoristio neprikladan prostor prilagodivši ga novoj, izložbenoj namjeni. Popratnu fotodokumentaciju izradio je fotograf J. Vranić.

Izuzetno bogata i vrijedna zbirka ranosrednjovjekovnog arheološkog materijala, kao i u prethodnom postavu, izložena je kronološkim redoslijedom. Ona obuhvaća arheološke predmete različitih etničkih skupina koje su boravile ili prolazile područjem naše zemlje, u razdoblju od 5. do 13. stoljeća. U okviru kronološkog izlaganja tematski su izložene starohrvatske naušnice, slavenska keramika — na žalost samo manji izbor jedne od najvećih zbirki te vrste u Jugoslaviji — i zbirka kamenih spomenika. Predmeti iz groblja izloženi su na taj način da su se respektirale grobne cjeline. Da bi posjetiocima bilo lakše pratiti i shvatiti izloženi materijal, ekspoziciju prate legende, kojima se sažeto tumače najvažnija razdoblja, pojave i promjene koje su se zbivale na području naše zemlje, kao i najbitniji podaci o većim i značajnijim istraživanim lokalitetima. Nadalje, tu su i karte rasprostranjenosti s naznačenim lokalitetima izloženog materijala. Sve to upotpunjeno je fotografijama terenskih snimki i pojedinačnih predmeta. Radi sigurnosti predmeti od zlata nisu izloženi, a njihove kopije za sada muzej ne posjeduje. Sadržaj vitrina objašnjen je etiketažom, i to dvojezično: na hrvatskom i engleskom jeziku.

Ranosrednjovjekovna zbirka oblikovana je postupno skupljanjem predmeta iskopavanjima, poklonima i otkupom. Posebna zasluga u njenom nastajanju i formiranju pripada dru. Z. Vinskom, koji je u poslijeratnim godinama pojmljivim

Stalni postav ranosrednjovjekovne zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu (snimio Ante Rendić-Miočević)

sukcesivnim tipološkim odabiranjem iz drugih zbirki izdvojio onu arheološku građu koja vremenski pripada ranom i razvijenom srednjem vijeku. Tako je nastala, iako ne najveća, po raznolikosti i zastupljenosti svih važnijih vremenskih razdoblja i zbivanja u okviru ranosrednjovjekovne arheologije, može se slobodno reći, najbogatija zbirka te vrste u Jugoslaviji.

U zbirci je zastupljena arheološka građa iz kontinentalne Hrvatske, Like, Dalmacije i AP Vojvodine — posebice Srijema — (bivše područje djelovanja muzeja). Germanski materijal iz 5. i 6. stoljeća, može se pripisati Gotima, Gepidima i Langobardima, a gotovo je jednako zastupljen nakit (fibule, kopče, ukrasne igle, narukvice, ogrlice i dr.) kao i oružje (koplja, mačevi-spate, šljemovi, bojna sjekira i dr.). Naročito se ističe kneževski grob ratnika iz Batajnice s raskošno ukrašenim šljemom tipa Naron-Baldenheim, kopljem, mačem, umbom, karičastom oklopnom zaštitom i posudicom. Pri izlaganju vodilo se računa i o romaniziranim starosjediocima. Vrijeme seobe Južnih Slavena u savezništvo s Avarima dokumentirano je značajnim pojedinačnim nalazima, kao i onim iz avarsko-slavenskih groblja. Tom vremenu pripadaju skupocjeni srebrni artefakti ranog 7. stoljeća iz podravske Čađavice. Rimska opeka s grčkim natpisom izuzetan je dokument i svjedočanstvo avarske trogodišnje opsade antičkog velegrada Sirmija u poodmaklom 6. stoljeću. Slijede avarsko-slavenski grobovi 7. stoljeća iz Osijeka i Bijelog Brda, te niz tipičnih garnitura jezičaca i okova remenja s više nalazišta avarsko-slavenske kulture 8. stoljeća. Posebnu pažnju zaslužuje pojedinačni grobni nalaz slavenskog ratnika iz Medvedičke blizu Đurđevca s kraja 8. stoljeća. Uz karolinški mač i rijedak nalaz jezička, iz ovog groba je i izrazito slavenska bojna sjekira. Djelomice uništena avarsko-slavenska groblja, pronađena u posavskom dijelu zagrebačke regije na Krugama u Zagrebu, Velikoj Gorici i čiču Novom,

značajno su svjedočanstvo slavenske prisutnosti na području grada i njegove okolice oko 800. godine. K tome, značajni su kasnoavarsko-ranoslavenski grobovi iz Brodskog Drenovca, te karolinški mačevi iz Podsuseda kod Zagreba i Prozora kod Otočca, iz 9. stoljeća. Takozvana bjelobrdska panonsko-slavenska kultura, s težištem na 11. stoljeću, zastupljena je s nekoliko većih i manjih groblja: Bijelo Brdo, Vukovar, Kloštar Podravski i dr. Rijedak je nalaz kamenog kalupa za lijevanje grozdolikih naušnica bjelobrdske tipa; to je dokaz postojanja radionice slavenskog nakita u srednjovjekovnom Sisku. Odgovarajući nalazi nakita iz uništenih grobova na zagrebačkom Kaptolu su svjedočanstvo o postojanju slavenskog naselja još prije početka gradnje prve katedrale. Za sada jedino istraženo slavensko gradište u Hrvatskoj, Mrsunjski Lug u blizini Slavenskog Broda, predstavljeno je manjim izborom materijala koji je u njemu pronađen. K tome, iz razdoblja 13—14. stoljeća izložen je dragocjen skupni nalaz srebrnog feudalnog nakita iz srijemskih Slakovaca.

Zasebno je izložen skučen izbor kamenih spomenika, a među njima posebno mjesto zauzima dio oltarne kamene grede iz crkvice sv. Petra u dalmatinskom selu Muć Gornji kod Sinja. Spomenik je ukrašen predromaničkim ornamentom, a na njemu je uklesan znameniti natpis s imenom hrvatskog kneza Branimira i 888. godinom. To je ujedno najstariji slavenski spomenik s uklesanom godinom. Ovaj spomenik zauzima središnji dio prostorijske a oko njega su na panoima ostali kamenerni ulomci predromaničkog obilježja. Ima ih nekoliko iz Siska, jedan je iz Lobora, rijedak primjerak s kasnijim degeneriranim prepletom iz Volarice u Lici, romanički stup iz srednjovjekovne crkvice u Iloku, polukapitel iz Rakovca i osebujan romanički spomenik s antropomorfnom obrazinom iz razrušene opatije u Rudinama nedaleko od Slavonske Požege.

K. S.

IZLOŽBE

TRAGOVİ RIMSKOG CARSTVA U
ZELINSKOM PRIGORJU

Već nekoliko godina u suradnji Arheološkog muzeja u Zagrebu i Zavičajnog muzeja u Zelini vrše se arheološka istraživanja Zelinskog prigorja da bi se otkrilo razdoblje rimske dominacije u tom području. Rezultat tih istraživanja je izložba »Tragovi Rimskog Carstva u Zelinskom prigorju«, postavljena 11. 3. 1983. g. Predviđeno je da izložba ostane otvorenom sve do uređenja cjelokupne kulturnohistorijske zbirke.

Premda rezultati istraživanja još nisu zaokruženi, ova opsegom mala izložba na kojoj su arheološkim materijalom zajedno s foto-povećanjima, kartama i opširnim legendama ilustrirani i povezani do sada poznati podaci svjedoči o kulturnoj prisutnosti i živoj graditeljskoj djelatnosti Rimljana na velikom području. Antička cesta koja je povezivala Posavinu s Podravinom i Zagorjem istaknuta je na foto-povećanju karte iz 18. st., što jasno pokazuje da je još tada bila vidljiva, da je s juga preko Zeline i Komina išla u Zagorje, te da se siječe i prepliće s današnjom cestom Zagreb-Varaždin. Izložene su snimke terena na kojima su i danas uočljivi tragovi antičke ceste (na južnom brežuljkastom prilazu Kominu i na prelazu preko potoka Moravčaka), te nalazi novca i drugog antičkog materijala sa njezine trase. Ovom je prilikom prvi put izložen dio nalaza rimskog novca, slučajno nađen još 1918. g. u Kominu. Nalazi novca i ostatka rimskog građevnog materijala, posuda i drugih predmeta, poktanuli su pretpostavku da se tu nalazilo manje rimsko vojničko uporište ili rimska poštanska stanica Pyrri. Prezentirani izbor nalaza keramike, stakla i novca iz razdoblja I — IV. st. n. e., sakupljen sedamdesetih godina sjevernije od kominske crkve između Rebrenica, Kamenica i Starog Sela gdje se mogao nazrijeti areal rimskog naselja, a također i tehnički snimci prozora u tornju crkve u kojima su uzidani antički kame-

ni blokovi, jasno pokazuju da je nasuprot dosadašnjim pretpostavkama tu moralo biti veće naselje. Avionski snimak Komina i fotografije pretpostavljenog urbaniziranog područja otkrivaju posjetiocu smisao i sposobnost rimskih graditelja da za naselje izaberu istaknuti ali ipak dovoljno zaštićeni položaj. Prvo iskopavanje 1982. g. započeto slučajnim nalazom rimskih kamenih blokova, čiji su rezultati potakli postavljanje ove izložbe, vršeno je na položaju Brdo i otkrilo je zapadnu naseobinsku nekropolu koja se protezala uz zapadnu zaobilaznicu. Otkriveni dijelovi zidova dviju pravokutnih grobnica, te kvadratična supstrukcija treće grobnice na kojoj su ležali spomenuti kameni blokovi, prikazani su foto-povećanjima i ilustrirani tehničkom dokumentacijom. Ostaci grobova sa spaljenim, odnosno ukopanim pokojnicima, čiji su prilozi izloženi (keramika, kopča, novac i drugo), i nađeni između ova tri grobna objekta, pokazuju kontinuitet ukapanja od I. do IV. st. n. e. Ovaj nalaz dijela nekropole u Kominu potvrđuje pretpostavku o postojanju velikih stambenih zona naselja Pyrri sa životnim i vremenskim kontinuitetom.

Izložba je popraćena katalogom-prospektom, a predstavlja još jedan doprinos upoznavanju antike zelinskog kraja. Istraživanja i iskopavanja se nastavljaju, pa će novi rezultati biti prikazani na sljedećim izložbama.

D. N.-E.

GRČKE VAZE

Izložba grčkih vaza bila je već proteklih godina prikazana u nekoliko gradova naše Republike, a tokom 1983. god. vidjeli su je mnogi posjetioci u novim sredinama. Arheološki muzej, naime, nastavlja svoju vrlo plodnu dugogodišnju suradnju s muzejskim i njima sličnim ustanovama širom zemlje, pa je i ova izložba dio te zajedničke suradnje.

Najprije je bila postavljena i 26. XI. 1982. otvorena u Zavičajnom muzeju u Novoj Gradiški povodom Dana Republi-

ke; nakon dva mjeseca prenesena je u Muzej Brodskog Posavlja, Slav. Brod. Radi velike zainteresiranosti kolega iz muzeja slavonske i baranjske regije izložba je nastavila svoj put prema Osijeku, Iloku, Bačkoj Palanki i završila u Gradskom muzeju u Vukovaru, gdje je ostala otvorena oko tri mjeseca, sve do povratka u Zagreb 15. X. 1983. god.

Izborom od oko 100 kom. grčkih i južnoitalskih oslikanih vaza različitih oblika i veličina, iz bogate zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu, predstavljeno je nekoliko stilova u razvoju slikarstva na vazama, u vremenskom razdoblju od VIII. do III. st. pr.n.e. Aribali, vrč, skifos i poklopac s geometrijskim i stiliziranim biljnim te životinjskim motivima najstariji izloženi eksponati (VIII. — VI. st. pr. n. e.), a nekoliko lekita i skifosa sa crnim figurama pripadaju crnofiguralnog stila apulskih i lukanskih radionica iz IV. st. pr. n. e. Na širokoj lepezi oblika javljaju se scene iz Dionizijeva kulta, pogrebnog ritusa, ili su posve profanog karaktera, te pojedinačni likovi Erosa, Satira, menade, golog mladića i žene s raznim atributima. Uz bogatu upotrebu florealnih i geometrijskih motiva kao dodatnih ukrasnih elemenata primjenjena je žuta, bijela i narančasta boja u pastoznim namazima. Grupom vaza njih oblika ukrašenih samo biljnim i geometrijskim motivima gnathia stila (III. st. pr. n.e.) vrlo suptilno izvedenim završava se prikaz zanatsko-umjetničkog stvaralaštva na grčkim vazama.

Izložba je bila popraćena legendama, crtežima tipova vaza, fotosima pojedinih oblika i njihovih detalja. Svaki je muzej izradio propagandne materijale (katalog, plakat, pozivnice), koristeći se k tome i informiranjem u lokalnom tisku i radio-stanicama.

V. D.

PRIKAZI

STAROHRVATSKA PROSVJETA

Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu pokrenuo je ponovo, nakon četrnaestogodišnjeg zastoja, svoj časopis »Starohrvatska prosvjeta«. Budući da je to jedini časopis u Jugoslaviji koji se bavi isključivo srednjovjekovnom problematikom i jedan je od starijih arheoloških časopisa kod nas, potrebno je dati bar nekoliko uvodnih napomena o njegovu historijatu. Časopis »Starohrvatska prosvjeta« započeo je izlaziti 1895. godine u Kninu kao glasilo Hrvatskog starinarskog društva. Pokrenuo ga je fra Luio Marun, osnivač društva, a urednik bio mu je Frane Radić. U prvoj seriji, koja izlazi do 1904. godine, izašlo je 16 svezaka i 6 dvobroja časopisa »Starohrvatska prosvjeta«, pretežno s prilogima njegova urednika. Prestanak izlaženja ovog časopisa, koji je utro puteve hrvatskoj arheologiji i svratio pažnju svjetske a naročito slavenske kulturne javnosti na ostatke naše kulture, bio je za nju kao i Kninski muzej od presudnog značenja.

Obnovom Hrvatskog starinarskog društva 1927. godine časopis je ponovo pokrenut. Bio je označen drugom serijom a urednici su mu bili M. Abramić, Č. M. Iveković i F. Šišić. Njegovi suradnici znanstvenici iz čitave zemlje, svojim su prilogima dali glasilu znanstveni karakter. Na žalost, od druge serije izašla su samo tri dvobroja pa časopis prestaje izlaziti završetkom 1928. godine. Obnovljen je nakon rata inicijativom uprave Muzeja hrvatskih starina u Splitu, a taj je ušao u sastav Jugoslovenske akademije, koja je time preuzela i muzejsko glasilo. Treća serija časopisa, kojoj je urednik S. Gunjaca, izlazi od 1949. godine. Svrha obnovljenog časopisa je obrađivanje arheološko-historijske građe samog muzeja i srodnih ustanova koje obrađuju hrvatsku prošlost. Do 1968. godine izašlo je 10 svezaka III serije časopisa, a onda dolazi do četrnaestogodišnjeg zastoja u izlaženju. Sada se ponovo izdaje u nepromijenjenom obliku i formatu, ali is-

ključivo kao glasilo Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Uredništvo čine Z. Vinski, I. Petricioli, Ž. Rapanić i D. Jelovina koji je ujedno odgovorni urednik.

STAROHRVATSKA PROSVJETA, ser. III. sv. 11, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split 1981, 8", str. 250, table, slike i planovi.

Z. Vinski, O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji

Kako nam sam naslov govori, autor se ponovo vraća temi koju je obrađivao u nekoliko navrata. Ovim izuzetnim radom sustavno je obradio, sistematizirao i predložio sve do sada poznate mačeve karolinškog podrijetla iz Jugoslavije. Zadržavajući tipološku nomenklaturu J. Petersena, koja je uobičajena u Evropi, uočio je da se karolinški mačevi iz Jugoslavije mogu svrstati u tri tipa po njegovoj klasifikaciji. Ukupan broj karolinških mačeva iznosi 21 primjerak, a od toga su zastupljeni Petersenov poseban tip, tip H i pretežno tip K (odnosno i prijelazni tip K-O). U okviru tipoloških grupa kojima pripadaju, autor analizira posebice sve nalaze. U poseban tip uvrstio je 6 nalaza mačeva, a među njima su podravski nešto raniji, tj. datira ih u vrijeme ratova Karla Velikog s Avarima, približno prije ili oko 800. godine. S matičnog područja hrvatske kneževine su četiri mača, a oni su iz prve polovice 9. stoljeća. Autor smatra da su ovi mačevi izrađeni tijekom druge polovice 8. stoljeća kao franački oružarski proizvodi ranokarolinškog vremena u Porajnju. Mačevi posebnog tipa 1 i 2 rasprostranjeni su inače u sjevernoj i srednjoj Evropi, pa mačevi iz Jugoslavije predstavljaju, prema sadašnjem stanju istraživanja, najjužnije primjerke posebnog tipa 1.

Slijede mačevi tipa H koji je inače vrlo raširen, posebice na evropskom sjeveru, a u Jugoslaviji su za sada pronađena samo 4 primjerka tog tipa. Autor pretpostavlja da su ti mačevi proizvodi

oružarskih radionica u Porajnju, te da su na dalmatinsko tlo importirani također preko alpskih prijevoja i sjeverne Italije u prvoj polovici 9. stoljeća. Mačevi ovog tipa su u upotrebi od 8. do u 11. stoljeće.

Preostaje skupina mačeva tipa K i K-O kojih ukupno ima 10 primjeraka. Izuzumli se nalazi iz Norveške (23 komada), ovaj tip je u Jugoslaviji, i to u dalmatinskom zaleđu istočnojadranske obale, najbrojnije zastupljen. Oni su za sada najjužniji takvi nalazi u Evropi. Neki od njih imaju signaturu ULFBERHT što označava franačku radionicu. Najstariji sačuvan i jasno datiran u rano 9. stoljeće jest mač iz groba 1 Biskupija-Crkvine. Ostali grobovi sa spatama tipa K pripadaju prvoj polovici 9. stoljeća, približno do poslije 850. godine. Uspoređujući karolinške kulturne utjecaje u Jugoslaviji (posebice u dalmatinskom zaleđu) s onima na području Velike Moravske, autor uočava niz poiedinosti. Mač tipa H koji je u Jugoslaviji zastupljen sa 4 primjerka, u Čehoslovačkoj je zastupljen sa 14 primjeraka, a za razliku od toga tip K u Jugoslaviji sa 10, a u Čehoslovačkoj samo jednim primjerkom. Konstatira da je, bez obzira na tipove mačeva, karolinški kulturni utjecaj očit kod oba naroda. Autor pretpostavlja da je kod Hrvata to u vezi s pokrštavanjem koje su provodili franački misionari, a da su mačevi importirani bilo da se radi o darovima vladajućem sloju ili pak o dragocjenoj trgovačkoj robi. Importirali su se u Hrvatsku nakon 800. godine ili od početka do u drugu polovicu 9. stoljeća. Postavlja se oitanje zašto je u zoni dalmatinskog zaleđa tako brojno zastupljen tip K, inače vrlo rijedak u podunavskoj srednjoj Evropi ga nema. Jedan od odgovora je i pretpostavka autora da nakon misionara dolaze trgovci ili trgujući oružari-kovači koji su davali prednost tipu K. Isključuje mogućnost da su ih radili domaći oružari, koji su mogli kasnije, u 10. i 11. stoljeću, imitirati karolinške mačeve i ostruge. Premda je autor usredotočio pažnju na ovu kategoriju karolinškog obrambenog oružja, osvrnuo se i na neke nalaze importiranih ostruga, posebice one iz grobnih cjelina s mačevima.

U post scriptumu osvrće se na rad W. Menghina, *Neue Inschriftenschwerter aus Süddeutschland und die Chronologie karolingischer Späthen auf dem Kontinent*, koji je izašao iz štampe nakon završetka ove rasprave. Polazište pisca su spate s natpisom ULFBERHT na sječivu iz Rajne i gornjeg Dunava. Premda je pisac vrstan poznavalac fundusa ranosrednjovjekovnih mačeva, uočavaju se neke razlike u tumačenju tipološkog razvoja prethodnika tipa K. W. Menghin smatra da su za tip K prethodnice spate tipa Mannheim, a Z. Vinski da su se razvile iz prijelaznog oblika posebnog tipa 1, o čemu se govori u ovoj raspravi. Djelomice se osvrnuo i na knjigu J. Beloševića, *Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća*, jer se ne slaže s datiranjem trojnog groba 322 koji sadrži karolinški mač. Smatra da je mač iskovan početkom 9. stoljeća, pa grob nije moguće datirati istovremeno s nastankom mača.

Ovoj raspravi nedostaje sažetak na jednom od stranih jezika jer je u nešto obimnijem obliku tiskana u časopisu »*Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*« 30, 1983. u Mainzu na njemačkom jeziku.

D. Jelovina, D. Vrsalović, Srednjovjekovno groblje na »Begovači« u selu Biljanima Donjim kod Zadra

Autori u uvodnom dijelu daju prikaz rekognosciranja i istraživanja koja su vršena u okolici Kašica i Smilčića kod Zadra u vremenu od 1954. do 1958. godine. Najvećem, u nekoliko kampanja sustavno istraživom lokalitetu, a to je groblje uz crkvu na Begovači, u ovom je radu posvećeno ponajviše pozornosti. To je starohrvatsko groblje, smješteno na kompleksu vile rustike oko starohrvatske crkvice, i jedno je od većih groblja na tlu ranofeudalne hrvatske države. Istražena su 604 groba, a prema svim karakteristikama i nalazima groblje se datira u početak 9. stoljeća s trajanjem do 16. stoljeća. Kronologija grobova izvršena je isključivo prema grobnom inventaru. Autori uočavaju da na nekropoli ne-

ma jedinstvene orijentacije grobova, a dubine i dimenzije grobova variraju. Primijećeno je i dosta oštećenja grobova. Postoje tri sloja ukopavanja, od kojih je najstariji s kraja 8. do približno sredine 9. stoljeća; srednjem sloju od 9. do 12. stoljeća pripada najviše grobova, a najmlađi sloj je iz 13. do 16. stoljeća.

C. Fisković, Ranosrednjovjekovne ruševine na Majsanu

U ovom radu autor objavljuje zanimljive ostatke kršćanskog i ranosrednjovjekovnog kompleksa koji su pronađeni na otoku Majsanu. Pogodan smještaj u Pelješkom kanalu uz sjeveroistočnu obalu otoka Korčule, na položaju koji kontrolira pomorski promet na toj točki istočnojadranske obale, uvjetovao je kontinuitet naseljavanja. Otkriće rimskog groba u uvali Lučić, još 1940. godine, potaknulo je autora na sustavno arheološko iskopavanje i istraživanje. Ustanovljeno je da je Majsan bio naseljen već u prethistoriji. Kasnije ga naseljavaju poganski Rimljani o čemu svjedoče ostaci vile rustike. Nadalje, iz razdoblja 4 — 6. stoljeća jest ranokršćansko svetište, odnosno memorija sa svečevim grobom. Ono je bilo posvećeno sv. Maksimu, po čemu je otok i dobio ime Majsan. Pored svetišta otkrivena je mala predromanička crkvice s oltarom. Smještena je u jugozapadnom uglu postojećeg građevinskog kompleksa. To je jednostavna pravokutna crkvice s oltarom. Smještena je u jugozapadnom uglu postojećeg građevinskog kompleksa. To je jednostavna pravokutna crkvice s polukružnom apsidom u koju su uklopljene dvije lezene. Oblik tlocrta, način gradnje i dimenzije, pronađeni dijelovi kamenog crkvenog namještaja s karakterističnim ukrasnim motivima kuka i pletera, koji odgovaraju predromaničkim ili romaničkim crkvicama u Dalmaciji i Istri, upućuju autora na njeno datiranje u 10 — 11. stoljeće. U grobovima u crkvi i izvan nje nisu nađeni nikakvi prilozi, jer su bili oštećeni i otvarani davno prije istraživanja. Nešto predmeta koji su pronađeni izvan

grobova autor prema analogijama datira u 9 — 11. stoljeće. Brojni su i nalazi keramičkih posuda ukrašenih valovnicom, od nepročišćene gline s primjesama kalcita, što je tipično slavensko, odnosno hrvatsko obilježje. Autor se osvrnuo i na tragove zidnih slikarija koje su otkrivene u memoriji. Prve su nastale u 5. — 6. stoljeću, a na njih su kasnije došle one iz 10 — 11. stoljeća. Na posljekku, autor zaključuje da su na otoku živjeli Slaveni, koji su nastavili obožavanje tamošnje memorije. Ostaje otvoreno pitanje da li je na otoku bio i predbenediktinski samostan i da li su benediktinci bili ti koji su sagradili predromaničku ili romaničku crkvu.

/ . *Petricioli*, Ciborij iz zadarske crkve sv. Tome

Prilikom rušenja školske zgrade, koja se nalazila u Zadru iznad crkve sv. Tome, pronađeni su brojni ulomci crkvenog namještaja i druge arhitektonske građe. Među njima veliki je broj onih koji su pripadali ciboriju, važnom spomeniku skulpture iz prve polovice 11. stoljeća. Pomnim analizama, povezivanjem i komparacijom, autor je ustanovio da je ciborij bio četverostran. Rekonstruirati su se mogle tri njegove strane, a od četvrte su pronađena samo dva ulomka. Pri rekonstrukciji njegova izgleda autoru su pomogle brojne analogije s ciborijem prokonzula Grgura. Premda se uočavaju razlike u kvaliteti modelacije detalja a ciborij sv. Tome je dotjeraniji i pomnijivije obrađen, autor smatra da su proizašli iz iste klesarske, odnosno kiparske radionice. K tome ustvrđuje da je radionica djelovala u vrijeme dalmatinskog prokonzula Grgura, a to je prva polovica 11. stoljeća.

M. Ivanišević, Neobjelodanjeni rano-srednjovjekovni latinski natpisi iz Trogira

Pored šest poznatih latinskih natpisa iz Trogira kojima autor daje svoje čita-

nje, objavljuje još osam znanosti nepoznatih natpisa. Osim njihova opisa i čitanja pokušava ih datirati na temelju postojećih analogija. Dva su iz prve polovice 9. stoljeća, dva oko sredine, a jedan je vjerojatno nastao u toku 10. stoljeća; jedan je iz 11. stoljeća, a dvoma od njih teško je odrediti vrijeme nastanka. Ovim radom upotpunjen je broj predromaničkih i romaničkih spomenika iz Trogira.

Ž. *Rapanić*, Bilješka uz četiri Branimirova natpisa

Osvrćući se na čitanje poznatih natpisa s uklesanim imenom hrvatskog kneza Branimira, autor pokušava bolje rasvijetliti lik tog ranosrednjovjekovnog vladara i načinje neka nova pitanja u vezi s ranijim čitanjem tih natpisa. Analizirajući svaki spomenik posebice, najprije se osvrće na ulomak oltarne pregrade iz Muca, a uz njega donosi još jedan fragment grede s istog lokaliteta. Ovaj fragment pokazuje iste osobitosti u ornamentu i natpisu ali ga za sada nije moguće razriješiti. Uzevši u obzir sva ranija čitanja natpisa iz Muca, zaključuje da se natpis ne može korektno restaurirati, pa ni prevesti, iako je posve jasno što tu otprilike treba stajati.

U vezi s natpisom iz Nina predlaže smjelu pretpostavku da se uz Branimira — *domno Branimero* — pojavljuje još jedna osoba — *dux Sclavorum*. Taj ključak proizlazi iz činjenice da se radi 0 različitim padežima (u prvom slučaju je ablativ a u drugom nominativ). Analogna neslaganja u padežima javljaju se 1 kod natpisa iz Šopota, o čemu autor raspravlja u daljnjem tekstu. Prema ranijim čitanjima Branimir bi na ovom natpisu imao dvije titulature (*comex* i *dux*), a to se Ž. Rapaniću čini nemogućim. Slaže se sa čitanjem Jelovine da bi u prvom redu trebalo čitati *Branimiro comite*, pa bi prema tome to bio *ablativ temporis*. Preostaje natpis iz Ždrapnja, koji se sastoji od tri sačuvana komada, a od njih se nesumnjivo spajaju dva. Prema nekim ranijim restitucijama (Gu-

njača, Karaman i Barada) treći fragment, koji je po visini manji i tanji, a razlikuje se i po izvedbi kuka, pridruživao se drugima s prednje strane. Na njemu se nalazi natpis *animer*. Autor se ne slaže s ranijom restitucijom natpisa, na što ga, osim navedenih razlika među fragmentima, upućuju i neke nepravilnosti, odnosno neslaganje padeža, što se ne može uvijek objasniti kao greška sastavljača teksta ili klesara. Autor uočava da se ime Branimira na oba spomenika, koji se ne mogu do kraja pročitati, povezuje uz različite titulature, tj. *dux*, *dominus* i *comes*. Uzmemo li se u obzir drugi kameni natpisi i diplomatski izvori, vidjet ćemo da se i tu imena hrvatskih vladara javljaju uz različite titulature, pa ni to ne doprinosi rješenju problema. Iako se izrazitija diferencija u titulaturi javlja od vremena Zdeslava i Branimira, autor zaključuje da bi ispitivanje titulatura u diplomatskom materijalu papinske kancelarije moglo pridonijeti rješavanju problema i boljem objašnjavanju naših naziva. Ovaj rad je značajan pokušaj i poticaj za drukčije shvaćanje o hrvatskim vladarima, posebice Branimira, a time i tadašnje hrvatske povijesti.

M. Dragičević, Četiri fragmenta tekstila iz starohrvatskih grobova

Jednom zanimljivom i do sada zanemarivanom temom, a to su ostaci tekstila u starohrvatskim grobovima, bavi se M. Dragičević. Tri fragmenta potječu iz grobnih cjelina s nalazišta Biskupija-Crkvina, a četvrti je, koji pokazuje iste likovne i tehnološke karakteristike, iz sela Plavna kod Knina. Svim fragmentima zajedničko je da su izrađeni u tehnici *macrame* koja se sastoji od preplitanja i uzlanja, a spada u primarne tekstilne tehnike. Dva fragmenta imaju kao osnovni motiv u teksturi deformirani kvadrat, a druga dva deformirani romb, odnosno sva četiri imaju manje ili više razrađen motiv kvadrata, odnosno romba. Radi se o istovjetnoj mrežastoj tvorbi koja je nastala preplitanjem pozlaćenih niti. Po

ispravnom mišljenju autorice, datiranje ovih fragmenata ne može se promatrati odvojeno od ostalih predmeta grobnog inventara. Stoga fragmente s Biskupija-Crkvine datira u 9. stoljeće a fragment iz Plavna, iako van grobne cjeline, istovremeno ja sa njima jer pokazuje jednake tehnološke i likovne osobine. Autorica smatra da je funkcija predmeta koji su bili izrađeni od ovog tekstila nesumnjivo dekorativna, ali je zbog fragmentarnosti tekstila teško odrediti pravu namjenu.

V. Delonga, Bizantski novac u zbirci Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu

U ovoj se radnji obrađuje, iako brojčano skromna, s povijesnog i arheološkog gledišta vrlo vrijedna zbirka bizantskog novca. Nedostatak koji ne umanjuje njen značaj jest pomanjkanje najosnovnijih podataka o mjestu i okolnostima većine nalaza, jer je zbirka nastajala već u vrijeme osnivanja Muzeja u Kninu. Od ukupno 63 komada ove zbirke 47 je zlatnika i 16 komada bakrenog novca, dok srebrnjaci nedostaju. Brojčano je najviše zastupljen zlatnik cara Konstantina V Kopronima i njegova sina Lava IV (751 — 775), a gotovo svi su kovani u bizantskoj kovnici u Sirakuzi. To se objašnjava činjenicom da se nakon gubitka egzarhata u Raveni (751. godine) povećala aktivnost sirakuške kovnice. Iz istog razloga Bizant posvećuje više pažnje posjedima u Dalmaciji, što uvjetuje oživljavanje gospodarskog života u tom dijelu Carstva. Brojne su i zlatne nomizme cara Romana III Argira (1028 — 1034), uglavnom iz zagorskog dijela Dalmacije. Kako se često zastupljeni zlatnici ove zbirke javljaju baš u pet starohrvatskih grobova na poznatom srednjovjekovnom lokalitetu Biskupija-Crkvina, autorica se detaljnije osvrnula na te novce. Uzimajući u obzir mišljenja raznih autora u pogledu datacije grobova, slaže se s njima i zaključuje da novci mogu biti samo pomoćno sredstvo pri datiranju arheološ-

kog materijala, odnosno samo grubi *terminus post quem*.

D. Jelovina, Djelatnost Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika od 1968. do 1980. godine

Budući da je u izlaženju časopisa »Starohrvatska prosvjeta« došlo do zastoja od 14 godina, ovim izvještajem obuhvaćena su važnija zbivanja u djelatnosti Muzeja tijekom tog perioda. Pored personalnih izmjena i dopuna, otvaranje nove zgrade Muzeja, a nakon toga i novog stalnog postava, svakako je jedan od najvažnijih događaja.

STAROHRVATSKA PROSVJETA, ser. III. sv. 12, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split 1982, 8°, str. 247, table, slike i planovi

Z. Vinski, šljem epohe seobe naroda nađen u Sinju

Nalaz željeznog šljema na četiri provjesla bio je povod za ovu raspravu o šljemovima. Podrijetlo i pripadnost sinjskog šljema, kojemu nedostaju neposredne paralele, otvara niz složenih pitanja u vezi s odgovarajućim obrambenim oružjem. Zbog lakšeg sagledavanja složene problematike autor je šljemove, prema njihovoj konstrukciji, podijelio na nekoliko skupina. Raspravu započinje analizom kosnoantičkih šljemova koje je rimska vojska preuzela u prednjoj Aziji od Sasanida. Zatim slijede neukrašeni željezni šljemovi s tjemnom trakom nastali tijekom 5. stoljeća kao derivati skukocjenih kasnoantičkih barbariziranih šljemova. Toj skupini pripadaju i dva šljema iz antičke Narone. Mlađoj skupini tzv. istočnog tipa šljema iz Jugoslavije valja pripisati samo jedan primjerak, a pronađen je blizu Legrada na Dravi. To su također željezni šljemovi bez za-

kovica sa šipkolikim provjeslima, a katkada su pokriveni lamelama.

Najviše pažnje autor je posvetio skupini tzv. zapadnog tipa šljema na 4 ili 6 bakrenih provjesla. U dosadašnjoj arheološkoj literaturi bili su poznati kao tip Baldenheim, a *Z. Vinski* opravdano predlaže naziv Narona-Baldenheim. Naime u Naroni su, osim onih željeznih, pronađena još dva šljema od kojih jedan ima 4 a drugi 6 provjesla, dvije osnovne tipološke varijante šljemova s bakrenim provjeslima. U Jugoslaviji je za sada pronađeno 5 primjeraka šljemova tipa Narona-Baldenheim. Radionički krug je ranobizantsko-sjevernoitalski, a uvriježeno je mišljenje da je centar proizvodnje bio u Raveni. *Z. Vinski* pretpostavlja da je osim Ravene još jedno radioničko središte moglo biti i u Saloni. Prema priloženoj karti rasprostiranja evidentno je da su šljemovi tipa Narona-Baldenheim raštrkani širom Evrope od Sredozemlja do Baltika i od Potisja do gornje Rhône i da su nešto brojniji šljemovi na 6 provjesla. Nalazišta iz grobova svjedoče da su ih upotrebljavala brojna germanska plemena, i to: Gepidi, Alamani, Franci, Tirinžani i panonski Langobardi. Autor s pravom pretpostavlja da su i italjski Ostrogoti nosili šljemove tipa Narona-Baldenheim što potvrđuju emisije novca s Totilinim likom, koji na glavi ima nešto poput šljema na provjesla. Šljemovi na 4 i 6 provjesla iz Narone također bi mogli biti ostavština Ostrogota iz ranijeg 6 stoljeća, ali nije isključena mogućnost da su dospjeli u zemlju i nakon 535. godine, odnosno oni su možda ranobizantski. Na posljetku autor rezimira svoja zapažanja i uočava da se već na rimsko-kasnoantičkim šljemovima razabire stanoviti iranski utjecaj, a isto vrijedi i za njihove kasnoantičke-barbarizirane derivate. Za razliku od toga pravi šljemovi na provjesla nastali su preuzimanjem konstrukcije na četiri provjesla, svojstvene sasanidskom Iranu, ali u istočnorimskom Sredozemlju. Neovisno o njima postoji nešto mlađa tzv. istočna skupina željeznih šljemova, koji po konstrukciji i tipološki odudaraju od šljemova ostalih skupina. Šljemovi zapadne skupine, od-

nosno tip Narona-Baldenheim, rađeni su u ranobizantsko-romanskim radionicama, najvjerojatnije u ravenatsko-jadranskom krugu za postojanja italsko-ostrogotske države, ali i nakon njene propasti. Odatle su takvi šljemovi preneseni u vlasništvo germanskog vladajućeg sloja širom Evrope. Što se tiče šljema iz Sinja, autor smatra da je ranobizantske radioničke pripadnosti i da je po svoj prilici bio u ranobizantskoj upotrebi u 6. stoljeću, najvjerojatnije u justinijansko vrijeme. Po konstrukciji je srodan sa skupinom Narona-Baldenheim.

D. Jelovina, Starohrvatsko groblje na »Mastirinama« u selu Kašiću kod Zadra

Autor objavljuje manje starohrvatsko groblje s ukupno 136 istraženih grobova, koje je smješteno uz južnu i jugoistočnu stranu poznate šesterolisne crkve na lokalitetu Mastirine u Kašiću. Nakon opisa slijedi analiza groblja i tipološki pregled nalaza. Autor zaključuje da se radi o tipičnom starohrvatskom groblju. S obzirom na grobnu arhitekturu najčešće je zastupljen ovalni tip groba, zatim pačevorinasti i, najmanje, trapezoidni tip. Orijentacija grobova nije pravilna zbog konfiguracije terena. Nalazi su pronađeni u 56 grobova, a uglavnom se radi o nakitu, i to naušnicama i prstenju. Prema općim značajkama, a naročito po načinu pokapanja i arheološkim nalazima u grobovima, autor ovo groblje stavlja u vrijeme trajanja ranofeudalne hrvatske države, tj. od početka 9. do završetka 11. stoljeća.

V. Delonga, Fragmenti predromaničkog crkvenog namještaja iz Ostrovice

Na širem području Ostrovice kod Skradina, koje je zbog svojih povoljnih prirodnih uvjeta bilo nastanjeno od prapovijesnog vremena s kontinuitetom u srednji vijek, do sada nisu vršena sustavna arheološka istraživanja. Jedinu podacu kojima se autorica mogla koristiti su inventari arheološke građe muzeja u Zadru,

Šibeniku, Splitu i Benkovcu, kao i bilješke iz dnevnika fra L. Maruna. U uvodnom dijelu autorica opširno obrađuje arheološku topografiju Ostrovice. Na osnovi brojnih površinskih nalaza željezodobne keramike i ostataka suhozidnog liburnskog bedema pretpostavlja da je u Ostrovici bilo gradinsko naselje, koje u dosadašnjoj arheološkoj literaturi nije bilo registrirano.

U drugom dijelu radnje autorica objavljuje 6 ulomaka crkvenog namještaja pronađenih u Ostrovici za vrijeme radova na popravljanju crkve sv. Ante 1911. godine. Po načinu klesanja i epigrafskim elementima zaključuje da su ovi ulomci, osim ulomka pilastra oltarne pregrade, dijelovi iste oltarne grede koja je bila obrađena u dva pojasa. U gornjem dijelu su kuke a u donjem je tekao natpis. Sačuvani dio teksta ukazuje na posvetni karakter natpisa. V. Delonga zaključuje da je crkva bila podignuta u čast Marije i dvojice mučenika od kojih je jedan sv. Anastazije. Na osnovi analogija s oltarnom pregradom iz Biskupija-Crkvine, te po stilsko-dekorativnim elementima, smatra da se radi o tipu arhitrava predromaničke crkvene oltarne pregrade i pretpostavlja da bi mogla biti iz 10. stoljeća. Ubikacija tog romaničkog objekta za sada nije moguća, pa predlaže više položaja unutar mjesta Ostrovice.

C. Fisković, Mjedeni pladnjevi 15 — 17. stoljeća u Hrvatskoj

U ovom opsežnom radu autor objavljuje kasnogotičke mjedene pladnjeve koji su rasprostranjeni u velikom dijelu Jugoslavije: Dalmaciji, središnjoj Hrvatskoj, Istri i na otocima. Oni su trgovačka roba koja se morskim i kopnenim putovima uvozila iz Njemačke, što svjedoči o jakim trgovačkim vezama. O vezama Njemačke s Dubrovnikom u 15. stoljeću na svoj način govori i Orlandov stup. Namjena pladnjeva bila je dvostruka: crkveno-obredna i kućno-obiteljska; inače dijele se na dvi tipa na pladnjeve s prizorom i bez njega. Autor zaključuje da su po uzoru na ove, domaći majstori mo-

gli kasnije raditi slične pladnjeve diljem cijele naše zemlje.

T. Marasović — M. Zekan, Istraživanje ranosrednjovjekovne crkve sv. Mihovila »na obali« u Splitu

Crkva sv. Mihovila, srušena početkom 20. stoljeća, nalazila se tijekom srednjeg vijeka na obali. Istraživanjima crkve rukovodili su stručnjaci Urbanističkog zavoda Dalmacije i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, dok je tehnička dokumentacija izrađena u Zavodu za zaštitu spomenika kulture. Na istraženom prostoru utvrđeno je 7 razvojnih faza. Prva, mala, ranosrednjovjekovna crkvića, s polukružnom apsidom na istočnoj strani, izgrađena je već u 7 — 8. stoljeću i vezuje se uz djelovanje Ivana Ravenjanina, prvog splitskog nadbiskupa. Druga faza crkve, kada je ona bila posvećena, pripada predromaničkom i ranoromaničkom razdoblju, tj. 10 — 11. stoljeću. Sredinom 15. stoljeća dolazi do znatnih pregradnji predromaničke crkve i ona dobiva elemente cvjetne gotike. Nove pregradnje poprima u razdoblju renesanse i baroka. Nakon istraživanja ostaci crkve su konzervirani u svim fazama njenog razvitka.

T. Burić, Predromanička skulptura u Trogiru

U ovom radu objavljuju se vrijedni predromanički ostaci skulpture, od kojih se veći dio nalazi u lapidariju Muzeja grada Trogira, a manji dio je uzidan u profane i sakralne objekte u gradu i okolicama. Za većinu od tih spomenika nisu na žalost, poznate okolnosti nalaza. Na osnovi stilsko-tipoloških osobina ipak se mogu identificirati pojedine cjeline i srodne skupine spomenika. Autor ponajprije kataloški obrađuje građu prema vrstama spomenika: nadvratnici, impost-kapiteli, konzole, tranzene, pluteji, pilastri, kapiteli, arhitravi oltarnih pregrada, lukovi, zabati, arkade-košare ciborija, poklopci sarkofaga i nedefinirani ulomci. Prevede-

ne analize ukazuju da trogirski skulptura ima niz sličnosti sa splitskom, odnosno sa srednjodalmatinskim područjem i da se razlikuju od suvremenih spomenika u sjevernoj i južnoj Dalmaciji. Za ovu prostorno-vremensku skupinu autor predlaže naziv splitsko-trogirski predromanički krug. Spomenike dijeli u tri grupe, odnosno faze, od kojih prva obuhvaća vrijeme 8. i 9., druga 9. i 10. i treća 11. stoljeće.

M. Dragičević, Nekoliko fragmenata tekstila iz grobova nekropole sv. Spas u selu Cetini kod Vrlike

Tri fragmenta tekstila koji su pronađeni u starohrvatskim grobovima, a čuvaju se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika, tema su ovog rada. Svi su izrađeni u tehnici finog fileta, te stilskim i tehničkim značajkama predstavljaju zasebnu cjelinu. Oni pokazuju visok stupanj vezilačke tehnike i likovne obrade. Osnovna tekstilna tvorba napravljena je od dvije vrste niti: jedna je svilena a druga ovijena srebrnom ovojnicom (kod fragmenta 1), a kod fragmenta 2 i 3 druga nit je srebro s pozlatom. Fragment 1 ima motiv svastike i saovastike koji se naizmjenice ponavljaju. Kod fragmenta 2 uočavaju se dva ukrasna motiva, i to stilizirani grifon i geometrijski oblikovan stilizirani cvijet. Treći fragment kao temeljni motiv ima tzv. armenski križ. Zbog oskudnog pratećeg inventara (samo jedan par trojagodnih naušnica) otežano je datiranje fragmenata. Starohrvatske trojagodne naušnice općenito se datiraju od 9. do 11. stoljeća, a naušnice iz groba 808 bi, prema tipološkim karakteristikama, mogle biti iz vremena 10. do 11. stoljeća. Spektrografska analiza metala ovojnice pokazala je da je srebro dominirajući metal kod fragmenta 1, a zlato kod fragmenta 2 i 3. Nadalje, analize su pokazale da je zlato s Cipra gdje su se zlatne niti proizvodile već oko 1000. godine, a proizvodnja je evala i u slijedećem stoljeću, pa i kasnije. Na osnovi fragmenta iz groba 808 i druga dva se, zbog zajedničkih komponenti koje ih

povezuju, datiraju u isto vrijeme. Autorica smatra da su izrađeni u našoj, domaćoj sredini i da nisu import, iako su na svima zastupljeni orijentalni motivi.

N. Jakšić, Solidus Romanatus na istočnoj jadranskoj obali

Autor obrađuje optjecaj bizantinskog novca na istočnom Jadranu u 11. stoljeću. Najprije se osvrće na izvore iz 11. stoljeća u kojima se, uz različite pridjeve (*solidus*, *solidus aureus*, *solidus romanus*, *solidus romanatus*), kao nomina javlja bizantski zlatnik. Uočava da se ipak najčešće javlja pridjev *romanatus*. On je izveden iz imena cara Romanusa (Roman III Argir 1028 — 1034). Na osnovi različitih izvora primjećuje da se zlatnici Romana Argira u Dalmaciji javljaju u mnogo većem broju nego ostali bizantski zlatnici. To potvrđuje i statistička slika prema sačuvanim zlatnicima u muzejima koji djeluju na tom prostoru. Budući da je Roman III vladao samo 6 godina, začuđuje pojava tako velike količine njegova novca i zahtijeva posebno objašnjenje jer je nesumnjivo rezultat određene povijesne epizode tridesetih godina 11. stoljeća. Ovu pojavu uočio je još prije 20 godina D. M. Metcalf i kao moguće objašnjenje nudi rješenje s kojim se autor ovog rada ne slaže. Prema vijestima Kekaumena dalmatinski arhont i toparh Dobronja dva puta je išao na poklonstvo caru Romanu i oba puta je bio blagonaklono primljen i ispraćen kući s velikim blagom. Zadarski arhont Dobronja identificira se s dalmatinskim prokonzulom Grgurom ili je to njegov brat. Prokonzul Grgur je dao podići ciborij u zadarskoj katedrali, a iz istog vremena je niz vrijednih skulptorskih i građevinskih ostvarenja. Ovu činjenicu N. Jakšić povezuje s Dobronjinim — Grgurovim posjetama Carigradu i bogatim darovima koje je odonud donio. Također smatra da ranoromanička faza u graditeljstvu bez Argirovih zlatnika ne bi bila niti u kvalitativnom niti u kvantitativnom smislu onakva kakvu poznajemo. Pokidane veze između Dalmacije i Carigrada očituju se u nedostatku nalaza bizantskih zlatnika poslije vremena Romana III, a njegovi zlatnici su ostali kao platežno sredstvo još čitava dva stoljeća.

tuju se u nedostatku nalaza bizantskih zlatnika poslije vremena Romana III, a njegovi zlatnici su ostali kao platežno sredstvo još čitava dva stoljeća.

A. Milošević, Kasnosrednjovjekovna nekropola sa stećcima pod Borinovcem u Trilju

Zbog ugroženosti nekropola je morala biti istraжена a neki od stećaka preneseni su u park osnovne škole u Trilju. Desetak stećaka uništeno je ranije pri gradnji okolnih kuća. Ovo je jedna od rijetkih istraženih nekropola sa stećcima u Hrvatskoj. Premda skromna po priložima, donosi nove spoznaje o obredu pokapanja i grobnoj arhitekturi. Prema usporedbama s drugim dalmatinskim kasnosrednjovjekovnim nekropolama, autor je datira u drugu polovicu 15. i početak 16. stoljeća.

D. Vrsalović, Frano Radić znanstveni izvjestitelj »Hrvatskog starinarskog društva« u Kninu i glavni urednik »Starohrvatske prosvjete« (1857 — 1933)

U povodu 50. obljetnice smrti Frane Radića jednog od pionira hrvatske nacionalne arheologije, čiji rad nije u dovoljnoj mjeri proučen niti vrednovan, nedavno preminuli autor donosi niz novih do sada nepoznatih podataka iz njegova rada i života. Ovaj iscrpan prikaz upotpunjen je bibliografijom radova F. Radića s područja arheologije i povijesti umjetnosti, koja broji 127 jedinica, a ta brojka govori sama za sebe o njegovom marljivom, korisnom i neumornom radu, entuzijazmu i ljubavi za spomenike starohrvatske arheologije.

Na završetku su prikazi i ocjene knjige J. Belošević, Materijalna kultura Hrvata od VII — IX stoljeća (D. Jelovina) i monografije S. Ercegović-Pavlović, Sirmium XII (Z. Vinski). Slijedi izvještaj o djelatnosti Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u godini 1981. (D. Jelovina), nadalje nekrolozi dvojici znanstvenika čiji je životni vijek i djelovanje u

potpunosti (S. Gunjaca) ili djelomično (D. Vrsalović) vezan uz Muzej hrvatskih arheoloških spomenika. Autor prvog je M. Suić a drugog M. Zaninović.

K. Simont

G. WERDNIG. Le oselle, monete-medaglie della Repubblica di Venezia. Ed. Lint, Trieste 1983.

Od pamtivijeka je svaki mletački dužd bio obavezan u mjesecu prosincu dostojanstvenicima i patricijima predati darove u naturi, osobito u divljim pticama (*ucelli*, u mletačkom narječju *oselli*). Od vremena Antonija Grimanija (1521—1523). pa sve do posljednjeg dužda Lodovika Manina (1789—1797), duždovi su umjesto ptica darivali srebrnike, katkada i zlatnike, kovane za tu prigodu svake godine po uzoru na neke postojeće nominale mletačke kovnice. Taj novac-medalja dobio je ime *osella*.

Godine 1889. tiskano je na njemačkom jeziku kod c. i k. knjižara Wilhelma Frigka, tj. u tiskari Carl Fromme u Beču, kapitalno djelo G. Werdniga »Die Osellen oder Miinz-Medailen der Republik Venedig«. Za tu knjigu Werdnig je upotrijebio obilati materijal koji se tada čuvao u muzejima Beča, Graca, Trenta, Trsta, Venecije, Padove, Parme, Milana, Torina, Berlina, Leipziga, Miinchena, Stuttgarta, Londona i Pariza, uz nekoliko značajnih privatnih zbirki u Beču i Donaueschingenu. Sadržaj ove knjige se u prvom dijelu odnosi na postanak osela, potkrijepljen arhivskim podacima, etimološko podrijetlo naziva, obaveze dužda na davanje godišnjih darova, broj godišta kada su se osele kovale, njihovu rijetkost, kao i zlatne osele. Slijedilo je poglavlje o dvostrukim oselama, njihovoj finoći i variranju u vrijednosti i težini. Također se nije zaboravilo na optičaj osela i na oselu kao medalju. Werdnig je također obradio i, način kovanja i kovničare, kao i ostale s legendom »REGINA CELI« i »REDENTOR MVNDI«, te osele gradića Murana. Drugi dio monografije predstavlja u najsitnije detalje obrađeni katalog osela od Antonija Grimanija (1521—1523) do Lodovika Manina (1789—1797). Na kraju

knjige je 12 tabli tiskanih u tehnici heliogravure i indeksi.

Werdnigova je zasluga što se njegov rad nije sveo na suhoparno opisivanje pojedinih primjeraka osela, već je svako poglavlje obogatio i povezo s povijesnim događajima koji su se odrazili na oselama. Osobito je kataloški dio vrijedan spomena, jer je opis osela svakog dužda popraćen kraćim biografskim podacima i obiteljskim grbom.

Za zagrebačku numizmatičku zbirku ova je knjiga bila od velike važnosti, jer se u zbirci nalazi velik broj srebrnih i zlatnih osela, koji je u sastav muzeja ušao najvećim dijelom otkupom zbirke riječkog liječnika dra Gjura Cattija (1849—1936) godine 1894, zbirke koja je u ono vrijeme važila kao najpotpunija naša zbirka mletačkog i dalmatinskog novca.

U mletačkoj numizmatici koja pozna samo strogo skamenjenu i stoljećima ponavljaju ikonografiju od samih početaka, pa sve do pada Republike sv. Marka, osele zauzimaju istaknuto mjesto zbog svojeg iznenađujućeg slobodnog dijapazona prikaza na licu, katkada i na naličju, s porukom namijenjenom isključivo mletačkom patricijskom staležu, što je također rijetkost u povijesti novčarstva. Zbog toga interes za mletačke kao i za muranske osele (ove posljednje obradio je V. Zanetti u djelu »Delle medaglie di Murano denominate Oselle«, Venezia 1881; reprint Bologna 1970) nije do danas jenjao. Nešto manje od stoljeća nakon prvog izdanja, potkraj godine 1983, pojavilo se novo izdanje Werdnigova djela u Trstu, tiskano kod izdavačke kuće Lint, u odličnom prijevodu Elde Winsemann Falghera (ne znamo da li je trebalo prevesti i naslov djela J. C. Wagenseila »Der adriatische L6w« iz godine 1704. na »Il leone adriatico«). Knjiga je, kao i original, tiskana u kvartu, vrlo luksuzno, uz cijenu od 75.000 Lit. Od prvotnog izdanja razlikuje se po tome što nisu tiskane table, već je kataloški dio odmah i na licu mjesta ilustriran snimcima osela iz dvije velike privatne zbirke. Predgovor ovom novom izdanju napisao je Giovanni Gorini, nekadašnji kustos bo-

gate numizmatičke zbirke koju čuva poznati Museo Bottacin u Padovi, a kasnije njegov direktor, te odnedavna sveučilišni profesor na drevnom padovanskom sveučilištu. Njegov tekst obrazlaže potrebu ponovnog izdavanja Werdnigove

knjige i komentira dosadašnju literaturu s istom temom. Također navodi još neka neriješena pitanja u vezi s kovanjem asela. Napomenimo još i to da je opaskama ažurirao Werdnigov katalog,
/. *Mirnik*

Lektor:

SALIH ISAAC

Prijevodi:

DORIS BARIČEVIĆ, IVAN MIRNIK, ZDENKO VINSKI (njemački jezik);
NIKOLINA JOVANOVIĆ, IVAN MIRNIK, BARBARA SMITH (engleski jezik)

Lektura tekstova na stranim jezicima:

ĐURĐICA GAVRANČIĆ (njemački); SONIA BICANIĆ, BRANKA VIKIĆ-BELANČIĆ (engleski)

CORRIGENDA

strana	bilješka	red odozgo	ispravak	pogreška
Seite	Anmerkung	Zeile von oben	Berichtigung	Druckfehler
7		38	procunsul	proconsul
48		1	Jougoslawiens	Jugoslavians
51		25	rano	ranog
53		13	tmulima	tumulima
54		13	podataka	podatak
55	43	6	bronze	Bronze
55	43	1	Central	Continental
58		5	Imimo	Imamo
61		23	Formdatails	Formdetails
61		32	za	zu
62		19	Schwerbruch-	Schwertbruch-
			stiick	stiick
62		28	Klinger	Klinge
63		24	Grabhiiheln	Grabhiigeln
63		38	Deckenmarkt	Neckenmarkt
66		11	ist	weist
91		3	Konfucija	Kornuficija
93		29	veiled	veiled
93		35	1937	1397
109		2	pa	za
111		22	naziv	nalaz
114		12	spomenika	spomenute
127		23	6/68	8/68
138		4	cisok	visok
145		27	utrdenih	utvrdenih
150		16	objeki	objekti
157		9	lukjovičasta	lukovičasta
159		14	Hrvatskin	Hrvatskim
159		19	zpočeo	započeo
166		16	by for	for
166		32	Drnova	Drново
166		32	Jažabet	Jalžabet
167		13	kadionica	kadionica,
167		20	zaostaju	ostaju
169	5	1	or	or-
175		5	—	UDK 904:615.47 (497.13)
175		6	—	Izvorni znanst-
			—	veni rad
175	1	2	—	175—198.
189		11	p. m.	popis mačeva
189		21	utjecaje	utjecajne
193	39	2	katolog	katolog
194		12	al-	alp-
201		20	diese Fürstentum	dieses Fürsten-
				tums
201		31	Kleinkunstden-	Kleinkunstdenk-
212		20	taci	ostaci
216		20	Universitats	Universitetets
217		15	Gaze	Geze
218	28	1	VVikings,	Víkings,
219	32	9	Zariečie	Zariečie
221	47	5	Ypej	Ypej
221	50	2	72	52
221	50	10	Oakeshot	Oakeshott
221	50	13	Oakashettova	Oakeshottova
221	57	1	Odeschalchi	Odescalchi
222	63	1	Oakashottova	Oakeshottova
223		25	Oakeshotova	Oakeshottova
223	72	30	XVIII:3	XVIII:8
224	78	1	Monostajice	Monastajice
226	86	8	tveaggede sveard	tveaggede svaerd
227	104	2	Otkeshott	Oakeshott
228		1	Trenčín	Trenčín
228	105	1	29: : 6b.	29:6b.
228	108	1	Tab 1:1	Tab 1:1, 87.
229	109	7	zakošenih	zakošenih
229	109	10	grbu	grbu
230	119	1	bron	bron
230	119	2	Wroclaw	Wroclaw
230	122	1	i 17.	i 75.
236		14	pregleed	pregled
238		33	Wheller's	VVheeler's
238		33	brasil-nut	brazil-nut
239		28	pommil	pommel
239		32	his	this
239		33	it's	its
240		6	44	144
240	42	29	typ	type
293		17	Vukovdolu	Vukovoju
309		12	g.	g. u Zelini.
310		19	riji	riji su
310		22	nog stila	nom stilu VI i V st. Najbrajni- su izložci crvenofiguralnog sti- la.
310		32	njih	manjih

ETC.
